

STVARNOST I ZABLUDA U SADRŽAJU JEDNE SPOMEN PLOČE U POLJICIMA

Ante Laušić

I

U sadržaju jasno definiranog pojma po kojemu je »spomenik u širem smislu svaki umjetnički, kulturni i povijesni značajni ostatak prošlih vremena, a u užem smislu djelo skulpture ili arhitekture, izvedeno u spomen neke osobe ili događaja...«¹, uokvirene su i čvrste odrednice kojih se autor spomeničkog djela mora strogo pridržavati i poruke koje njegovo djelo mora sobom nositi. Prema tomu, iz prikazane forme ili tekstovnog iskaza bilo koje spomeničke tvorevine, promatraču i čitaocu treba da bude data što je moguće jasnija vjerodostojnost suštine o kojoj to djelo progovara u određenom prostoru i vremenu. Ali, kako se zbog različitog pristupa stvaralaštva, počevši od nakane što se djelom želi postići, preko intelektualne razine i vještine ruke moraju, upravo stoga, u svojoj konačnici reflektirati i različitosti u iskazu forme i sadržaja jednog djela, nerijetko dolazi do skretanja na stranputice i promašaje, kojima je ponekad veoma teško sagledati posljedice.

Takav jedan spomenički promašaj izrađen je i 12. listopada 1984. godine na svečan način postavljen, u prisutnosti znatnog broja Poljičana, na Crkvi sv. Andrije na »Obliku« — lokalitetu u primorskim Poljicima između Jesenica, Tugara i Srinjina. Tekst s ove spomenploče glasi:

»SPOMEN CRKVA SIROMAHA«

U POLJIČKOM STATUTU PIŠE DA SU SE SASTALI POLJIČANI NA »OBLIKU« KOD SV. ANDRIJE 12. 10. 1676. god. I U SVOJOJ DRŽAVNOJ MUDROSTI PRVI U EVROPI UKINULI KMETSTVO SA OBAVEZOM DA ĆE BITI UVIJEK U SLOZI SA SIROMASIMA, AKO BI SE TKO PROTIVIO DA ĆE PLATITI GLAVOM. SVOJIM DJEDOVIMA NA OVOM KRŠĆANSKOM I LJUDSKOM ČINU, A U GODINI PROGLAŠENJA SVETIM 16. 10. 1983. g. NAŠEG SVETOG BOGDANA L. MANDICA, BRATA SVIH LJUDI, OVU PLOČU PODIZU ZAHVALNI POLJIČANI NA ČELU S JESENICANIMA —

12. listopada 1984.

¹ Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, 1966, str. 261.

Ne ulazeći u stilsku i gramatičku valjanost navedenog teksta, naše je da upitamo i po mogućnosti znanstveno i kritički prosudimo o onom njegovine i u njezin pravni spomenik — Poljički statut. No prije toga kažimo u čemu je spor.

Iznoseći, naime, istinitu tvrdnju zapisanu u Dodatku 6. Poljičkog statuta, gdje se kaže da su se »sastali Poljičani na Obliku kod sv. Andrije 12. 10. 1676...«, autor se toga spomen napisa presmiono dalje upustio u proizvoljno tumačenje i, štoviše, falcificiranje Dodatka 6, kazavši da su tada Poljičani »u svojoj državnoj mudrosti prvi u Evropi ukinuli kmetstvo...« Ne samo što takve decidirane tvrdnje nedostaje u sadržaju Dodatka 6. Poljičkog statuta, nego se ona ne može čak ni naslutiti iz bilo kojeg člana ovoga kodeksa u svim njegovim dosadašnjim redakcijama i prijepisima kojima raspolazemo. Kako se autor očito oslanja na Dodatak 6, mi ćemo radi komparacije s tekstem spomenploče navesti njegove alineje (2. i 3), na koje bi se autor ploče eventualno mogao pozivati. Izostavljamo njegov prvi dio koji nije sporan, jer u njemu osim navođenja prisutne vlastele i didića ničeg drugog niti nema.

»...Svi ti ranije spomenuti rekoše i obvezaše se na vjeru i dušu da će uvijek biti u slozi s ubogima. Ako se nađe koji tko bi bio isključen između braće te bi se saznalo za čiju nevjeru, biti će nevjernik prema braći i biti će zapisano u statutu da je nevjernik i da mora platiti glavom; iz njegove kuće ne smije nitko biti primljen u zbor ni u bilo koje vijeće braće i ubogih.

Ja, don Ivan Lozić, pisah po naređenju i zapovijedi, kad sam bio pisar p. poljičke župe u to vrijeme«.²

Dakle, usporedbom teksta na spomen ploči i citata iz Dodatka 6. Poljičkog statuta suočavamo se s najmanje dvije razlike. Prvo, niti iz Dodatka 6, ali niti iz bilo kojeg člana Statuta ili pak nekog drugog relevantnog izvora ne možemo zaključivati o državnostvornosti skupa na Obliku, kao ni o državnostvornosti Poljičke kneževine u cjelini. Drugo, dogovor o obvezatnoj slozi vlastele, didića i ubogih (siromaha) nikako ne možemo poistovjećivati s ukidanjem kmetstva. Obje naše tvrdnje krijepi i osnažuje, pored niza drugih izvora, i najvjerodostojnije vrelo poljičke prošlosti — Poljički statut.

Podimo redom. Od mnoštva dosadašnjih studija i rasprava naših i stranih znanstvenika o temi poljičke prošlosti, malo je njih koje su se posebno bavile utvrđivanjem i definiranjem organizacijsko-političkog statusa Poljica,³ ali isto tako mnoge su od njih u kontekstu svoga predmeta usputno do-dirivale taj problem, imenujući Poljica ponajčešće »kneževinom«, »knežijom«, »župom«, »općinom«, »republikom«,⁴ a u najnovije vrijeme evo i »državom«, kao što hoće i autor naše sporne spomen ploče na Crkvi sv. Andrije na Obliku. Izuzevši ova dva posljednja (republika i država), svi prethodno navedeni termini (kneževina, knežija, župa i općina) pristaju Poljicima kao geopolitičkoj zajednici, jer, kako ćemo pokazati, odražavaju slijed povijes-

---

² Prijevod prema izvornom tekstu Poljičkog statusa sačinio je Zvonimir Junković i objelodanio u *Poljičkom zborniku* 1, Zagreb, 1968, str. 101. Sve naredne citate iz Statusa donosimo iz ovog prijevoda.

³ Najbolji pokušaj u tom smislu (izostavimo li tvrdnju o poljičkoj državnosti), svakako je onaj Ferde Čulinovića: »Državnopravni položaj slobodnih općina Poljica«, *Poljički zbornik*, 2, Zagreb, 1971, str. 43—60.

⁴ Pojam »republika« prvi je za Poljica upotrijebio Alberto Fortis u djelu *Via-gio in Dalmazia, Venezia, 1774*, str. 92.

nog kontinuiteta i pravo stanje stvari u organizacijsko-političkoj i društveno-gospodarskoj strukturi Poljica. Istini za volju, jedino su dva od ovih termina (župa i općina) zagarantirani u Poljičkom statutu i nizu poljičkih isprava od XV st. do ukidanja poljičke autonomije godine 1807.

Nazivi »kneževina« i »knežija«, nije teško razabrati, svoj postanak i usaltjenje zahvaljuju izvodenjem iz pojma »knezak«. Međutim, za razliku od kneževina — država u kojima knez ima sve prerogative šefa države, poljički knez nije imao takvih ovlasti. On je samo zauzimao primarno mjesto među funkcionarima »Stola«, predsjedao »Obćenom kupnom zboru« i »Skupščini« Poljica. Kao izbornopredstavnički službenik bio je doduše najviši egzekutivni i pravosudni organ, ali nije donosio legislativne akte za Poljica i u sudstvu mu je pripadala drugorazredna instancija, polažući pravo samo na rješavanje žalbi koje se nisu slagale s odlukom Općenog kupnog zbora. Izvan njegove nadležnosti je bila i obrambena i vojnička snaga Poljica, o kojoj se starao vojvoda, a u vrijeme mletačkog protektorata nad Poljicima, splitski je knez u sudskom postupku bio nadređen poljičkom knezu. Prema tomu, iz činjenice da su Poljica imala kneza nikako ne možemo nedvojbeno zaključivati da su ona kneževina-država. Jer, imati na umu samo jedan dio definicije države, kao: »organizacije pomoću koje vladajuća klasa drži u pokornosti potčinjenu klasu«, zaobilazna je i daleko od primjene na poljičku zajednicu u bilo kojem vremenu njezine višestoljetne postojanosti. Živo svjedočanstvo takvoj tvrdnji nalazimo upravo u njezinu zakoniku (Poljičkom statutu), iz kojega se bjelodano razabire blaga izdiferenciranost među društvenim kategorijama u imovinskom i staleškom smislu, od kojih nijedna nije tako strogo odijeljena od druge da bi joj bila u svemu podložna i da ne bi polagala pravo na sudioništvo u rješavanju najvitalnijih problema za opću dobrobit zajednice, kao što je to bilo u drugim izvanpoljičkim feudalnim sredinama. Analogno tomu i naziv kneza u Poljicima ne može se poistovjećivati s nazivom visokoga feudalnog dostojanstvenika (lat. princeps), koji na ljestvici feudalne državne hijerarhije stoji ispod cara ili kralja, nego, kao što je to bio običaj u južnoslavenskim krajevima, za starješinu sela (mali knez ili katunar u Poljicima) za glavara više sela (knežina)⁵ i slobodnih plemenskih općina (veliki knez u Poljicima), za načelnika gradskih samoupravnih općina itd. »U Poljicima u XVII vijeku zovu glavara župe veliki knez, jer je naslov pao i na glavare pojedinih sela i katuna...«⁶

Doduše, nitko ne može osporiti činjenicu sazdanu u odrednicama Poljičkog statuta i u običajnopравnim (nenapisanim) normama, da su u poljičkoj zajednici bili prisutni elementi republikanskog oblika vladavine, glede osnovnih obilježja organizacije vlasti i da su ta obilježja bila svojevrsna specifičnost u odnosu na općepoznate klasične oblike vlasti u drugim sredinama. No, isto tako, ne može se samo na temelju toga zaključiti »da su Poljica u razdoblju od 1444, do 1797, imala i držala sve elemente svoje DRŽAVNOSTI..., i pored spomenutog protektorata ipak predstavljala SAMOSTALNU DRŽAVNOPRAVNU OBLAST«.⁷ To bi, u konačnici, značilo da

⁵ Oblik samouprave u Srbiji pod Turskom, razvijen naročito u 18. st, gdje se u okviru nahija obrazovane manje teritorijalne samoupravne jedinice, knežine, na čelu s knežinskim knezom (još zvanim obor-knez, odnosno vilajetski knez), isprava izbornim, a kasnije većinom nasljednim. Naglasimo, knez u Poljicima nikad nije imao nasljedno pravo!

⁶ V. Mažuranić: Prilozi za pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1975, str. 515.

⁷ F. Čulinović: n. dj. str. 53.

su Poljica u tom vremenu bila država s republikanskim oblikom vladavine. Takva tvrdnja može se izreći samo onda ako se pritom ne vodi računa o stvarnoj suštini tog protektorata i, što više, o suštini koja je uvjetovala stvaranje ugovora između obiju strana 29. siječnja 1444. u Splitu i potvrđenog (uz stanovite inovacije) 3. ožujka iste godine u Mlecima. Uostalom, zar se samo na osnovi internih obilježja organizacije vlasti jedne sredine može suvereno govoriti o njezinoj državotvornosti republikanskog oblika, a da pritom nisu ispunjeni i ostali uvjeti koji, kao konstitutivni elementi, tvore definiciju države?

Posve je, dakako, druga stvar poljičku zajednicu nazivati kneževinom ili knežijom, jer se time zasigurno nećemo ogriješiti o njezin povijesni fakticitet. Ali, uza sve to, ipak su joj najprimjerniji pojmovi »župa« i »općina« — ne samo zato što se jedini i navode u neospornim izvorima⁸, nego prvenstveno zato što su ova dva termina kontinuirano slijedila i potvrđivala političko i društveno ustrojstvo Poljica. Naime, svi su dosadašnji istraživači poljičke starine čvrsto uvjereni da su Poljica u najvećem dijelu svoje postojanosti, bez obzira čiju su vlast priznavala, gajila i očuvala svoju autonomnost, narodni suverenitet, društvenu demokratičnost, republikanski oblik vladavine i specifičan kvazifeudalizam⁹, razlikujući se po svemu tomu i zbog toga od svojih suvremenica — onovremenih župa ili drugih administrativno-geopolitičkih oblika organiziranosti (komuna, općina npr) na južnoslavenskim prostorima. Međutim, o nastanku i slijedu razvitka ove male kneževine (župe, općine) izricali su se oprečni sudovi. Prije nego su se preobrazila u samostalnu župu, Poljica su, prema jednima, svojim većim dijelom bila u sastavu Primorske ili Kliške župe, odnosno Porfirogenetove »Parathalassije« kao uže, i hrvatske državotvorne zajednice kao šire administrativno teritorijalne i upravne tvorevine, iz koje se do sredine XIV stoljeća ničim nisu izdvajala.

Pristalice drugog stajališta, koje je novijeg datuma, zastupaju tezu da je primorski dio Poljica (od Cetine do Žrnovnice), ako ne ranije a ono svakako u XI stoljeću, priznavao ne vlast hrvatskog nego neretvanskog vladara, odnosno da je Neretvanska kneževina u tom vremenu sigurno imala svoju zapadnu granicu na rijeci Žrnovnici.

Postoji, nadalje, i mišljenje da je Poljičko primorje u spomenutom vremenu priznavalo trojicu gospodara: hrvatskog vladara, neretvanskog kneza i splitskog biskupa.

Na temelju naših najnovijih istraživanja¹⁰ ove problematike, došli smo do zaključaka koji se u mnogočemu razlikuju od spomenutih. Naime, proizvoljne su i neosnovane tvrdnje da je Poljička župa egzistirala u svojoj samobitnosti u vrijeme hrvatske državne samostalnosti, zadržavajući taj status

---

⁸ Tako se termin »općina« navodi u čl. 2, 8, 9, 11, 15, 18, 23a, b, 28, 41a, 55d, 58, 67c, 74a, 78c, 84c, e, 88, 96, 101, 107a, 108. i 113, a u nekima od njih i više puta, te u Dodatku 1. Poljičkog statuta. »Župa« u čl. 91, 101, 108, 114, 115, 116. i u Dodatku 6. i 8. ovoga zakonika. Isto tako, ova se dva termina (općina, župa) navode zajedno u Dodatku 4. i 5, a u Dodatku 9. i 10. susrećemo i termin »provincija poljička«. Usamljeni pojam »kotar« koji spominje čl. 107a Poljičkog statuta: »Tko god prodaje meso u mesarnici, gdje god hoće u kotaru poljičkom...«, valja shvaćati u značenju pojma »župa«, »knežina«, »teritorij«, »opseg« itd.

⁹ F. Čulinović: n. dj. str. 52.

¹⁰ Analitičko-kritičkim pristupom izvorima i literaturi o srednjovjekovnoj poljičkoj povijesti dao je nove poglede i spoznaje autor ovoga teksta u znanstveno-monografskom radu (doktorska disertacija) pod naslovom: *Postanak i razvitak Poljičke kneževine (do kraja XV stoljeća)*, Zagreb, 1984, str. 1—369. (u rukopisu).

cijelo srednjovjekovlje. Protiv takve neosnovanosti navodim nekoliko bitnih elemenata. Prvo, car pisac Konstantin VII Porfirogenet i Poljičku bi župu, da je tada postojala, naveo uz ostale hrvatske župe svog vremena, prvenstveno iz razloga što je kao pogranično područje hrvatske države međašila s Neretvanskom kneževinom. Drugo, prostor koji je zapremala Konstantinova »Parathalassia« uključivao je (prema Baradi)¹¹ cjelokupno Poljičko primorje do ušća rijeke Cetine, kompletno Zamosorje i zadirao duboko u unutrašnjost središnjih Poljica (do granice Gata). Kako preostali srednjopoljički prostor (od Gata do cetinskog zavoja kod Zadvarja) nije mogao svojim malim teritorijem ni približno odgovarati tadašnjim starohrvatskim župama, uvjeren sam da je i on bio integralni dio Konstantinove »Parathalassije«, tj. Primorske (Kliške) župe. Treće, u mnogim zemljišnim sporovima sa splitskom crkvom, stanovnike ovoga kraja ne predvode poljički dostojanstvenici (župani ili kneževi), već, kako znamo (prilikom ubojstva nadbiskupa Arnira god. 1180), omiški knez Nikola Kačić, što valjano dokazuje da su i tijekom XII i XIII stoljeća ovdje gospodarili »stranci«. Dakle, do XII stoljeća poljički je prostor bio u sastavu Primorske (Kliške) župe, a otada u vlasnosti moćnih Kačića. Tek reorganizacijom županija, provedenom za Ludovika I Anžuvina, početkom druge polovice XIV stoljeća, pouzdano znamo da i Poljica, kao župa, uživaju izvjesnu autonomiju pod suverenitetom ugarsko-hrvatske države, a od 1444. priznaju mletački odnosno turski protektorat, sve do konačnog dokinuća te autonomije od strane Francuza godine 1807.

II

Ali, dok je tekstopisac naše spomenploče imao kakva-takva povoda da Poljičkoj župi pripiše atribut državnosti, uvelike nas začuđuje njegova odvažnost izrečena u tvrdnji da su Poljičani 12. listopada 1676. »prvi u Evropi ukinuli kmetstvo...« Čak i pod pretpostavkom da se osnova za takvu tvrdnju odnekud i može naslutiti ili štoviše da je takva tvrdnja sazdana u nekom pouzdanom izvoru, ona bi, uza sve to, bila sumnjiva i svakom slabijem pouzavaocu društveno-gospodarskog i političkog ustrojstva Poljica. Zbog čega?

Slijedeći, naime, analizu relevantnih izvora koji pružaju povijesnu sliku kontinuiteta u razvitku poljičkog društva, istraživaču nije teško uočiti da se to društvo u svekolikom svom postojanju nikada nije striktno uklapalo u definiciju feudalizma kao društveno-ekonomske formacije, u »kojoj su dominirali feudalni proizvodni odnosi i gdje su postojale dvije antagonističke klase, feudalci i poluslobodni kmetovi...«¹² Zbog toga se poljička zajednica feudalnog doba može nazvati svojevrsnom kvazifeudalnom zajednicom, u kojoj se kmetstvo, kao pojava i datost a kmetovi kao imovinskopravna i staleška kategorija, svojom osnovom ne mogu poistovijetiti s kmetstvom i kmetovima u drugim feudalnim sredinama istoga vremena. Istina, Poljički statut, u kojemu su isprepleteni elementi plemenskog i klasnog uređenja, navodi osnovne feudalne staleške kategorije (plemstvo, slobodne seljake i kmetove) i donosi neke pravne institute zajedničke svim južnoslavenskim narodima

---

¹¹ M. Barada: *Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakoniku*, Djela JAZU, 44, str. 23, Zagreb, 1952.

¹² M. Horvat, K. Bastaić, H. Sirotković: *Rječnik historije države i prava*, Zagreb, 1968, str. 279.

feudalnog doba, ali, općenito uzevši, ovaj pravni kodeks ne poznaje čvrste odrednice feudalne društveno-ekonomske formacije. Kao vjerno ogledalo društveno-ekonomskih odnosa poljičkog društva, on u sebi nosi i stanovite specifičnosti koje ćemo uzalud tražiti u ostalim srednjovjekovnim zakonici- ma i drugim dokumentima. Ne samo stoga što je poljički zakonodavac te odnose sveo uglavnom na agrarnopravne odnose, nego prvenstveno zato što je ovdje odnos između vlasnika zemlje — plemića i neposrednog proizvođača — »kmetića« u mnogome različit od onog odnosa koji je vladao u drugim sredinama. Tako npr. u dalmatinskom kolonatu susjednih otočkih i gradskih komuna, neposredni proizvođač (kolon), pored toga što je bio sa svojim gospodarom vezan na određena podavanja utvrđena običajnim pravom i statu- tima, između njih je postojao još i poseban privatnopravni ugovor, koji se mogao produžiti i prenositi na potomke, pa je tako feudalizam dobivao »karakteristike nasljedno-zakupnog odnosa«. ¹³ U Poljicima pak odnos ple- mića i kmeta sasvim je drukčiji i blaži, jer ih ne veže nikakav posebni pri- vatnopravni ugovor, nego su svi njihovi međusobni odnosi regulirani statu- tom i običajnim pravom. Ta činjenica upućuje na zaključak da je poljički agrarnopravni odnos između plemića i kmeta mnogo srodniji onom zapad- nom feudalizmu nego kolonatskom u susjednim dalmatinskim komunama. Ali, isto tako, on se u Poljicima uvelike razlikuje i od zapadnog feudalizma. Dok je, naime, plemić na zapadu imao potpunu vlast nad svojim kmetom, ta je vlast u Poljicima bila nepotpuna, jer poljički plemić nije mogao do- nositi posebne norme za svoje podložnike. Iznimku doduše čine određeni slučajevi kad je npr. plemić nad kmetom mogao vršiti jurisdikciju i izvršnu vlast, kao što se vidi u čl. 66. Statuta, gdje u imovinskopravnim sporovima »gospodar« bezprizivno sudi svome kmetu. Valja pritom naglasiti da je ta pojava jedino vezana za imovinskopravne sporove s nekretninama »gospo- dareva« vlasništva, koje je kmetić obrađivao, što je dakle »više privatno- pravni negoli neki izrazito čist odnos feudalne dominikalne jurisdikcije (kao na zapadu)«. ¹⁴

Unikatnost poljičkog društvenog uređenja kako nam se nadaje iz Sta- tuta i drugih izvora, ogleda se nadalje i u osjećaju za mjeru, racionalnosti i obazrivosti, zabrani zloupotrebe subjektivnog prava (tzv. šikane), zatim u kolektivizmu kao općepoznatom prežitku u svih starih Slavena, iz kojeg se jedino ovdje formirala poznata poljička solidarnost »svih suplemenika i njen korelat — međusobno jamstvo« ¹⁵ izraženo u pravnom institutu »vića siromaškog«, za koje, kako se čini, nije bila mjerodavna staleška pripadnost »već upravo to da li se netko ubrajao u siromahe pa makar on bio po ro- đenju i plemić«. ¹⁶

Daleko bi nas odvelo ako bismo dalje nabrajali i analizirali ostale važ- nije javne poslove koji su se npr. poput pravosuđa ovdje obavljali kolegi- jalno, razlagali ustrojstvo vlasti u kojem je dominirala narodna suverenost i kolektivnost, demokratičnost i neposrednost, masovnost i ravnopravnost u podjeli prema teritorijalnom kriteriju itd. U svakom slučaju, i ove opće

---

¹³ A. Cvitančić: O važnosti proučavanja specifičnosti poljičkog statutarnog ure- đenja, *Poljički zbornik*, 2, str. 87, Zagreb, 1971.

¹⁴ F. Čulinović, n. dj. str. 57

¹⁵ A. Cvitanović: n. dj., str. 90.

¹⁶ Isto, str. 91, J. Marušić: O agrarno-pravnim pitanjima i društvenom uređe- nju Poljica, *Poljički zbornik*, 1, str. 190—195, Zagreb, 1968.

konstatacije, kao čisti izdanci iz odrednica poljičkog kodificiranog prava, bjelodano pokazuju suštinu i specifičnost poljičke stvarnosti, odnosno njezina kvazifeudalizma, kao imanentne i jedinstvene društvene pojave feudalnog doba. Baš zbog svega toga, nije ni čudo što se mogu čuti i mišljenja da su tom i takvom društvu strani ne samo klasični kmetijski odnosi, nego, štoviše, da se kmetstvo kao feudalna kategorija u bilo kojem svom obliku ovdje nije manifestiralo, pa otud i tvrdnja da na sastanku 12. 10. 1676. sakupljeni Poljičani nisu ukidali ono što nije ni postojalo.

Odvažiti se na tvrdnju o nepostojanju kmetstva uopće u Poljicima značilo bi potpuno negirati sve ono što je poljički zakonodavac u tom smislu iz običajnoga prava pretočio u Statut, a taj pravni spomenik odbaciti kao nepouzđano i neautentično vrelo poljičke prošlosti i autonomnog postojanja. Da je kmetstvo i u Poljicima postojalo (doduše različit od onoga u drugim sredinama, kako je već bilo rečeno) u to nema nikakve sumnje. Ali, što je najvažnije, bilo bi pogrešno zasnivati ovu tvrdnju držeći se isključivo samih pojmova »kmet« i »kmetić«¹⁷ koji se mnogo puta navode u Statutu, a zanemariti imovinsko-pravni položaj i odnos »kmetića« prema ostalim staleškim kategorijama (plemićima i slobodnim seljacima) poljičkog društva.¹⁸

Dakle, Poljički statut u prvom redu, a onda i ostali pisani spomenici prije i nakon njega, učvrstili su u znanosti nepobitan dokaz da se poljičko društvo s obzirom na klasne i staleške razlike dijelilo na tri osnovne kategorije: plemstvo (»didići« i »vlastela«) slobodne seljake (»pučane«) i kmetove (»kmetiće«). Bilo bi zaista suvišno ulaziti u postanak, razvitak, ulogu i međusobni odnos plemstva i slobodnih seljaka (jer sam o tomu pisao u spomenutom radu), a i zbog same činjenice što se cjelokupna poljička društvena stratifikacija i kmetstvo kao odraz njenih odnosa može, u stanovitom smislu, sagledati pomoću spoznaje koju ćemo izložiti o »kmetićima«, kao kategoriji koja je zauzimala najnepovoljniji položaj u poljičkoj društvenoj slojevitosti.

Naime, društveno-gospodarski status treće staleške kategorije poljičkog društva — kmetova, u Statutu zvanih »kmetići«, poslužio je nekolicini znanstvenika da odbace teoriju o poljičkom feudalizmu, u kojemu bi odnos gospodara i podložnika odgovarao onom u susjedstvu ili pak feudalizmu zapadnog tipa. Drugim riječima, poljički kmetovi nisu bili »glebae adscripti«, već su dobrim dijelom podsjećali na »colone liberi«, jer je njihov imovinsko-pravni odnos s vlasnikom zemlje imao status podređenosti u svojstvu najamnog radnika, ali nije bio predodređen samim rođenjem, nego se njegova kmetijska zavisnost zasnivala dobrovoljnim stupanjem u radni odnos, koji je mogao isto tako raskinuti u svako doba. U tomu treba tražiti odnosne olakotne okolnosti poljičkog »kmetića« i dobrim dijelom specifičnost po-

¹⁷ Premda je pojam »kmet u nas bio i prije i sada je oznaka neke podređenosti«, njegovu je etimologijsko tumačenje, društvena uloga i položaj u različitim sredinama različito. Proteže se od visokog značenja »člana većega zemaljskoga (pánskoga) suda, iuridicum terrae, conventus baronum« (u Češkoj) preko pripadnosti drevnom stablu, korijenu ili koljenu češkoga plemstva, pa sve do najnižeg društvenog statusa gotovo izjednačenog s robom i nerijetko s pejorativnim značenjem (glupan, tupan, prostak...) naročito u Sjevernoj Dalmaciji. Vidi V. Mažuranić: n. dj., str. 508—512.

¹⁸ Podrobnije objašnjenje o društvenim kategorijama srednjovjekovnih Poljica: A. Laušić: Prilog proučavanju staleških razlika i društveno-gospodarskih odnosa u srednjovjekovnim Poljicima, *Radovi*, Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 15, str. 5—32, Zagreb, 1982.

ljičkog kmetstva i feudalizma uopće. A kako je »kmetić« u nekim poljičkim katunima na stanovit način bio aktivni sudionik u životu svoje uže zajednice (katuna), to je njegov položaj u Poljicima dao opravdanog povoda Ivanu Božiću da zapiše: »A i većina poljičkih kmetića razlikovala se od punopravnih Poljičana jedino po tome što nije učestvovala u podeli funkcija koje su proisticale iz autonomnih prava poljičke općine. Zato su ti seljani učestvovali u upravljanju svojim općinama, onim selima koja su se tokom 15. veka priključila Poljicima kao njihovi 'pučki katuni'«¹⁹ (Srinjine, Podstrana, Jesenice i Duće).

Usprkos tomu, pogrešno bi bilo zaključivati da je život poljičkog kmeta bio imalo idiličan. Ekonomska eksploatacija na jednoj i mnoge druge tegobe na drugoj strani, propisane odrednicama Statuta, »otvoreno i brutalno provode diskriminaciju protiv zavisnih kmetova«.²⁰ Tako u čl. 39. abc stoji: »Ako tko plemenita čovjeka uhvati za kosu te ga baci na zemlju... bez nekog opravdanog razloga, ako mu nanese takvu sramotu, plaća mu živu vraždu, to jest 120 libara... To se odnosi na plemenite ljude. Ako kmetić nanese takvu sramotu plemenitu čovjeku, kazna je veća... Ako koji kmetić digne ruku na svoga gospodara, plaća desnom rukom«. A u odredbi čl. 44. utvrđena je kazna za plemića koji opsuje (uvrijedi) drugoga plemića ili kmeta. Treba naglasiti da je i u ovom članu predviđena stroža kazna u istim slučajevima psovke ili uvrede, pa kmet za ovakav postupak plaća dvostruko više nego plemić. Štoviše: »Kad kmetić opsuje svoga gospodara, treba da mu se odreže jezik ili da se iskupi sa 100 libara«.

Oštrinu i strogost u kažnjavanju još jače je propisao zakonodavac u slučaju krađe, kojoj je zbog svoga ekonomskog položaja bio skloniji pribeći kmet od bilo kojeg drugog pripadnika poljičke zajednice. »Kad se za nekog Poljičanina utvrdi da je lupež ili da krađe u Poljicima: Ako ukrade kokoš, plaća kozom; tko ukrade kozu ili drugog brava, plaća volom, odnosno jednakom vrijednošću. A onaj, tko ukrade štogod što prelazi vrijednost od 100 libara, mora biti obješen« (čl. 78a). Ili: »...tko pokrade svoga gospodara, plaća glavom i imovinom...« (čl. 78c). Tegoban položaj kmeta prema »plemenitu« čovjeku, a osobito prema svom gospodaru, toliko je očevidan u Statutu da je svako nagađanje o nekom lagodnom životu zavisnog kmeta zaista suvišno. Tako npr. u slučaju prisilne naplate dugova koje je odredio redoviti sud »plemenitu« dužniku, čl. 72b propisuje da pristav naplati dug na ovaj način: »Ako plemenit čovjek ima svoje kmetove, onda pristav ne smije uznemirivati njegovu kuću, već kuću njegova kmeta« itd.

Što se pak tiče juridičkog odnosa između »kmetića« i njegova gospodara, on je opet poljička specifičnost i unikatnost. Zbog stanovita kmetova duga, npr. nekog drugoj osobi, vjerovnik ga nije mogao tužiti redovitom sudu nego u prvoj instanci njegovu gospodaru. Tek ako tužitelja nije zadovoljila presuda kmetova gospodara, mogao je apelirati redovitom sudu (vidi čl. 22, 66, 72). Ali kmet, tražeći pravdu zbog nepovoljne presude svog gospodara, nije imao mogućnosti apelacije nijednoj drugoj instanciji sve dok je bio u ovisnosti o svom gospodaru, odnosno dok nije raskinuo feudalno-kmetijski odnos (čl. 66).

---

¹⁹ I. Božić: »Plemeniti ljudi Poljičani u XV veku«, *Glas SANU*, Odjel društ. nauka, CCLXX, knj. 15, str. 76, Beograd, 1971.

²⁰ J. Marušić: n. dj. str. 182.

Upravo zbog činjenice da je poljički zakonodavac (članom 89a) dao »kmetiću« pravo da može kad god hoće raskinuti feudalno-kmetски odnos sa svojim gospodarom, može se govoriti o jednoj od najpozitivnijih strana Poljičkog statuta, koja uz sadržaj čl. 59, što ga je Juraj Marušić nazvao najvažnijim antifeudalnim članom, određuje položaj kmeta u Poljicima. No, valja primijetiti da taj raskid sigurno nije mogao biti uvjetovan njihovim međusobnim dobrim odnosima, nego nezadovoljstvom kmeta zbog ovog ili onog gospodarova postupka. Naime, kad bi se znalo da kmet odlazi od gospodara zato što ne želi više biti kmet, ili kad bi se znalo što znači bježati »bez uzroka« — tumačenje člana 89c dobilo bi sasvim drugačiji smisao. Lišeni toga objašnjenja iz pera poljičkog zakonodavca preostaje samo vjerovanje u opravdanost da je kmetu, odlazeći od gospodara, osim slobodnih ruku, bila uskraćena svaka druga povoljnost i korist. Zato mislim da nisu ispravna ona tumačenja koja u ovom članu Statuta vide, osim mogućnosti stjecanja gole slobode, i stanovitu garanciju za kmetov početak bogaćenja, baš zbog činjenice da je gospodar jedini imao pravo odlučivanja o kmetovoj stečevini, kad mu se kmet, u času njihova raskida odnosa, morao obratiti: »Gospodine, to je božje i tvoje, na volju ti što god ostaviti, na volju ti ne ostaviti«.

Jedino stečena sloboda, a nikako do toga časa bilo kakvo materijalno dobro, postaje polazištem oslobođenom kmetu da se teško ali postepeno, unajmljujući privremeno (kao najamnik) za novac svoju radnu snagu, oslobodio pravne i ekonomske stege. Drugim riječima, u najamnom se radu tek začinje osnova za stjecanje materijalne podloge, a to znači i mogući početak pretvaranja zavisnog kmeta u slobodna čovjeka. Valja doduše priznati da povoljnih uvjeta i ponuda za radnom snagom na određeno vrijeme u starim Poljicima nije moglo biti, kao što je primijetio i Marušić,²¹ ali je zakonodavac tom najamniku Statutom odredio daleko povoljnije uvjete od onih koje je imao zavisni kmet u drugim stranama (čl. 93).²²

Dakle, uz pomoć novca koji je zaradio kao najamnik, ili nekom drugom vrsti materijalne stečevine na unajmljenoj zemlji plemića, oslobođeni kmet polako formira svoje kućanstvo, kupnjom maloobradive zemlje za vrt, podvornicu ili oranicu. Već mu je tom materijalnom stečevinom, kao slobodnu čovjeku, bio otvoren put da poveća svoj posjed, kao i ostali slobodni stanovnici Poljica ravnopravnim sudioništvom u raspodjeli zajedničke zemlje i seoskog gaja. A sadržaj najvažnijeg antifeudalnog člana 59. u Poljičkom

---

²¹ J. Marušić: n. dj., str. 184.

²² Pored precizno određenih odnosa između najamnika i gospodara, ovaj član Statuta govori i o nužnosti prilagodbe novim uvjetima u novom vremenu. Zbog njegove važnosti donosimo ga u cjelini:

»Tko uzme najamnika bilo koje vrsti, za bilo kakvu plaću ili za bilo koji posao, na godinu dana ili na manje, ili na više, stari zakon zahtijeva da mu gospodar ništa ne plati ako najamnik ode od gospodara ne ispunivši svoje vrijeme, a bez opravdanog razloga. Međutim, ako ga gospodar bez pravog razloga otjera prije ispunjenog roka, mora mu platiti punu najamninu.

To je bio stari zakon. A sada Poljica priuzakoniše blaži zakon: ako najamnik ostane neko vrijeme, a ne napravi nikakvo zlo ili štetu, može tražiti od gospodara onaj dio najamnine koliko je vremena ostao te otići lijepo se oprostivši. A ako bi gospodar, isto tako htio u bilo koje god vrijeme napraviti račun sa svojim najamnikom, može ga otpustiti plativši mu onoliko koliko je kod njega ostao. A to stoga da svatko bude slobodan. Međutim, treba voditi računa o godišnjem dobu, jer je zimi teže za hranu nego ljeti, a ljeti je rad vredniji nego zimi«.

statutu, koji govori o načinu dijeljenja zajedničkog seoskog gaja, nedvosmi-sleno opravdava ispravnost puta kojim se neslobodni kmet pretvarao u slo-bodna čovjeka. Osim što je dio imanja mogao steći kupnjom za novac, ili pak tako da se to imanje izdvorilo, odnosno dobilo kao plaća za najamni rad (čl. 73a), u članu 59. čitamo da čak juridički propisi i običaji moraju uzmicati pred snagom i evolucijom životne pravde: »da svatko može živjeti, jer ne postoji ništa što je postojalo oduvijek«.

Iz svega rečenog, nije teško zaključiti da je u Poljicima zavisnom kmetu bio ostvarljiv put stjecanja slobode, vlastite kuće, zemlje i na osnovi toga sudioništva u diobi kolektivne zemlje. »Makar taj put u praksi nije nipošto lagan (te je moglo biti tragičnog neuspjeha i na početku i na sredini toga puta), on je svakako pridonio da broj zavisnih kmetova u Poljicima ne bude velik«²³, kako ispravno i zgodno reče J. Marušić.

Nadalje, to je, uz ostalo, istovremeno nepobitan dokaz da u Poljicima imamo feudalnu klasnu diferencijaciju i kmetstvo kao njezin glavni izraz, čime želimo kazati da nisu u pravu oni koji zagovaraju tvrdnju kako u Poljicima nije bilo kmetstva. Ono je sa svim svojim specifičnostima i razlika-ma u odnosu na druge feudalne sredine ovdje zaista postojalo, ali kao uni-katna i čista poljička datost. Stoga se, dakle, ni ne može prihvatiti teza da u Poljicima nije moglo doći do ukidanja kmetstva, jer ga navodno nije ni bilo. Pitanje je samo kada je i na koji način ono ukinuto. Zato i tvrdnja, koja je ujedno i povod ovom napisu, da su »Poljičani na 'Obliku' kod sv. Andrije 12. 10. 1676. god. u svojoj državnoj mudrosti prvi u Evropi ukinuli kmetstvo...« ne stoji kao vjerodostojni historijski fakat. Ona je samo mi-saoni konstrukt autora spomen ploče, koji ne nalazi potvrde ni u kakvom relevantnom izvoru, a najmanje u Dodatku 6. Poljičkog statuta na koji se poziva.

Iako treba čestitati Poljičanima na brizi o prošlosti svoje župe, dužni smo upozoriti da se u domoljubnom zanosu lako napravi pogreška, kao npr. ova koja može neupućenog namjernika dezinformirati i odvesti na stran-puticu.

Mislim da je izneseno dovoljno razloga koji bi nadležne obvezivali, da u interesu poljičke i hrvatske historiografije, odluče o daljnjoj sudbini ove spomenploče.

---

²³ J. Marušić: n. dj. str. 186.

Summary

REALITY AND FALLACY IN THE CONTENT OF A MEMORIAL TABLET

Ante Laušić

Historical records (memorials), irrespective of their form or textual content, always have to be, as much as possible, an accurate reproduction of the time and circumstances they symbolize. Not only a well-meaning looker-on or a reader, but also science that memorials represent, if only in part, may be misguided by a departure from such a regularity.

One such failure was put up on St Andrew's Church at Oblik, a locality between Jesenice, Tugare and Srinjin in the littoral area of Poljica, although the author of the memorial tablet and the local people meant no harm. We are referring to it as a failure because the message of the tablet is that the inhabitants of Poljica »were the first in Europe to abolish serfdom in their statesmen's wisdom« as early as 1676 . . .

To dare to claim that Poljica had acquired the status of a nationally-constructive community somewhere in the course of its long history and that its inhabitants were the first to abolish servitude in the above-mentioned year is in contradiction with all the relevant sources, particularly with the Statutes of Poljica, that is, its Supplement 6 cited by the author of the disputable tablet.

This is why the author of this article, in order to clarify a segment of Poljica's history, has focused on its political and economic aspects as would negate the historical facts that are part of the content of St Andrew's Church memorial tablet at Poljica.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIC dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb